





**مدرسه عالی امام خمینی (ره)**

**پایان نامه کارشناسی ارشد**

**گروه تاریخ اسلام**

**عنوان:**

**بررسی نظریه‌های**

**پیدایش تشیع**

**استاد راهنما:**

**دکتر نعمت‌الله صفری**

**استاد مشاور:**

**دکتر قاسم جوادی**

**دانش‌پژوه:**

**تورگوت آتام**

**سال تحصیلی: ۱۳۸۶**

مرکز جهانی علوم اسلامی مسئول عقائد نویسنده در این رساله  
نمی باشد.

استفاده از این اثر با ذکر منبع بلامانع می باشد.

تقديم به:

اولين مظلوم عالم

مولى الموحدين امير المؤمنين

على بن ابي طالب عليه السلام

## تقدیر و تشکر:

پس از حمد و سپاس به درگاه خداوند متعال و نثار خالصانه‌ترین درودها به ساحت پاک پیامبر خدا ﷺ و ائمه اطهار علیهم‌السلام لازم می‌دانم این نکته را متذکر شوم که در نوشتار حاضر بزرگانی سهیم هستند که اینجانب را در طول نگارش این رساله از راهنمایی‌ها و مشورت‌های خود بهره‌مند می‌ساختند، کمترین انجام وظیفه آن است که در اینجا از آن بزرگواران نام برده و از آنها کمال تشکر نمایم. با این تذکر که مسئولیت همه نواقص، کاستی‌ها و کج‌سلیقه‌گی‌ها را خود بر عهده گرفته و حسن‌های احتمالی نوشته را به آن بزرگواران منسوب می‌کنم.

در این نوشتار تشکر ویژه خود را از اساتید ذیل ابراز می‌دارم: جناب دکتر نعمت‌الله صفری استاد راهنما، که در طول نگارش با تذکرات سودمند و کمک‌های دلسوزانه خود اینجانب را بهره‌مند ساختند، و از استاد مشاور عزیزم جناب دکتر قاسم جوادی که آن بزرگوار نیز در طول نگارش با تذکرات خود اینجانب را بهره‌مند ساختند. و اساتید محترم جناب حجة الاسلام و المسلمین بارانی و دکتر الله‌اکبری که از مشورتهای آن بزرگواران بهره‌مند می‌شدم.

همچنین از مدیر محترم مدرسه امام خمینی (ره) حجة الاسلام و المسلمین هاشمیان به خاطر الطاف خاصی که درباره این نوشتار داشتند و از گروه تاریخ اسلام این مدرسه و اساتید این گروه که بر گردن بنده حق زیادی دارند تشکر را وظیفه خود می‌دانم.

از اساتید بزرگوارم که در طول طلبگی‌ام همیشه به بنده کمک کرده و معنای طلبه بودن را به این حقیر آموخته‌اند نیز باید یاد و تشکر کنم: مانند حضرت آیه‌الله مجید بنایی، حجة الاسلام و المسلمین عبادالله خیریان، حجة الاسلام دکتر احمد عابدی، حجة الاسلام و المسلمین حاج آقای تحریری، حجة الاسلام و المسلمین حاج آقای عباسی.

همچنین لازم می‌دانم از دوست عزیزم ویراستار علمی این نوشتار جناب آقای علی‌اصغر رجاء و دوست عزیزم محسن شریفی که در صفحه‌بندی این نوشتار زحمات زیادی را متحمل شدند تشکر کنم.

تشکر از پدر و مادر مهربان و دلسوز کمترین واژه‌ای است که می‌توانم در قبال زحمات فراوان آنها بر زبان آورم.

در پایان متذکر می‌شوم که این اثر بدون فداکاری‌های همسر گرامی‌ام و نیز تحمل و بردباری ایشان و فرزنداتم فراهم نمی‌گشت که در اینجا از آنها تشکر ویژه می‌نمایم.

امید است تلاش‌های این حقیر و همه بزرگواران مشکلی از مشکلات مذهب تشیع را حل کرده باشد. و مقبول درگاه خداوند قرار گیرد.

و من الله التوفیق

## فهرست مطالب

ح	چکیده:	.....
۱	مقدمه:	.....
۱	۱- تبیین موضوع:	.....
۲	۲- اهمیت و ضرورت تحقیق:	.....
۶	۳- پیشینه تحقیق:	.....
۷	الف) اهل سنت:	.....
۷	۱- قدیم:	.....
۸	کتاب‌های فرق و مذاهب	.....
۱۱	۲- جدید:	.....
۱۱	۲- ۱- معاند:	.....
۱۲	۲- ۲- غیر معاند	.....
۱۳	ب) شیعی:	.....
۱۳	۱- قدیم:	.....
۱۳	۱- ۱- تاریخی:	.....
۱۴	۱- ۲- غیر تاریخی	.....
۱۶	۲- جدید:	.....
۱۶	۲- ۱- تاریخی:	.....
۱۹	۲- ۲- غیر تاریخی	.....

ج: کتاب‌های خاورشناسان:.....	۲۱
۱- ترجمه‌های فارسی:.....	۲۱
۲. ترکی استانبولی.....	۲۲
۴ - محدودیت‌های تحقیق.....	۲۴
الف) محدودیت‌های تحت اختیار محقق.....	۲۴
ب) محدودیت‌های خارج از اختیار محقق.....	۲۴

### فصل اول: مفاهیم و کلیات

مقدمه:.....	۲۷
الف) واژگان شیعه و تشیع.....	۲۷
۱- شیعه و تشیع در لغت.....	۲۷
۲- شیعه در اصطلاح.....	۳۰
تقسیم‌بندی‌ها و تطبیق مفهوم اصطلاحی شیعه.....	۳۲
۱- تقسیم‌بندی به اعتقادی و سیاسی.....	۳۲
۲- تقسیم‌بندی به عام و خاص.....	۳۳
ب) بررسی کاربرد تاریخی اصطلاح شیعه و تشیع.....	۳۷
دشواری تعریف و تعیین مصداق.....	۴۱
ج) عناوین مرتبط با «شیعه».....	۴۴
۱- رافضه.....	۴۴
۲- امامیه.....	۴۶
۳- علوی.....	۵۱
۴- ترابی.....	۵۲
۵- طالبی.....	۵۳
۶- خاصه.....	۵۳
۷- جعفری.....	۵۴

### فصل دوم: عوامل داخلی

مقدمه:.....	۵۶
-------------	----

- ۱- تشیع در عصر پیامبر اکرم (ص)..... ۵۶
- ریشه‌های تاریخی نظریه ..... ۵۹
- شواهد حدیثی این نظریه و جایگاه شیعه و تشیع ..... ۶۲
- شواهد حدیثی این نظریه در تفسیر ..... ۶۴
- تأویل احادیث مربوط به این نظریه و پاسخ به آن ..... ۶۵
- نقد این دیدگاه ..... ۶۶
- پاسخ به انتقاد از آغاز تشیع در زمان پیامبر ..... ۶۷
- عنایات خاص پیامبر به علی (ع) در اثبات شایستگی احراز خلافت ..... ۶۸
- حدیث معروف غدیر خم در شایستگی علی (ع) برای احراز خلافت ..... ۷۰
- راویان حدیث غدیر خم و اثبات اصل رخداد ..... ۷۱
- تبیین کلی نظریه وجود شیعه در عصر رسول خدا (ص) ..... ۷۵
- ۲- نظریه پیدایش تشیع در «سقیفه» ..... ۷۸
- نگاه معاصران به این نظریه و نقد آن ..... ۷۸
- نگاه مستشرقان به این نظریه ..... ۷۹
- برخی متون کهن و نخستین دسته‌بندی‌ها پس از رحلت پیامبر (ص) ..... ۸۲
- بررسی واقعه سقیفه ..... ۸۵
- سقیفه به گزارش محمد بن اسحاق ..... ۸۵
- سقیفه به گزارش محمد بن سعد ..... ۸۸
- سقیفه به گزارش بلاذری ..... ۹۰
- سقیفه به گزارش یعقوبی ..... ۹۱
- سقیفه در منابع دیگر ..... ۹۲
- نتایج بحث ..... ۹۴
- ۳- دیدگاه شکل‌گیری تشیع در جریان منازعات مربوط به خلافت عثمان ..... ۹۶
- تشیع؛ دوران خلیفه سوم و قتل او از نگاه بیگانگان ..... ۹۸
- ریشه اصلی قیام علیه عثمان ..... ۱۰۰
- علل شورش ..... ۱۰۱
- عامل نخست: تعطیل حدود الهی ..... ۱۰۱

- عامل دوم: تقسیم بیت‌المال در میان بنی امیه ..... ۱۰۲
- عامل سوم: تأسیس حکومت اموی ..... ۱۰۲
- عامل چهارم: ضرب و شتم برخی یاران پیامبر(ص) ..... ۱۰۳
- ۱- ضرب و شتم عبد الله بن مسعود ..... ۱۰۳
- ۲- ضرب و شتم عمار یاسر ..... ۱۰۳
- عامل پنجم: تبعید ابوذر صحابه پیامبر (ص) ..... ۱۰۴
- امام علی (ع): محاصره و قتل عثمان ..... ۱۰۵
- دلیل امتناع امیرالمؤمنین علی (ع) از قبول خلافت پس از قتل عثمان ..... ۱۰۷
- پیدایش تشیع پس از قتل عثمان ..... ۱۰۸
- ۴- نظریه پیدایش تشیع در دوران خلافت امام علی (ع) ..... ۱۱۰
- الف) جنگ جمل ..... ۱۱۱
- ب) جنگ صفین ..... ۱۱۲
- ج) شهادت علی بن ابی طالب (ع) ..... ۱۱۳
- د) پیدایش تشیع در جریان حکمیت ..... ۱۱۳
- نقد و بررسی: ..... ۱۱۴
- ۵- شهادت امام حسین (ع) و پیدایش تشیع ..... ۱۲۰
- الف) طرفداران پیدایش تشیع در اثر حادثه کربلا ..... ۱۲۰
- مستشرقان طرفدار این نظریه ..... ۱۲۲
- ب) افراد طرفدار پیدایش تشیع پس از شهادت امام حسین (ع) ..... ۱۲۲
- ج) طرفداران تأثیر نهضت کربلا بر مذهب تشیع ..... ۱۲۲
- بیگانگان طرفدار این نظریه ..... ۱۲۳
- نقد و بررسی ..... ۱۲۴
- نکات مهم در حادثه کربلا ..... ۱۲۷
- نتیجه بحث ..... ۱۳۱
- ۶- پیدایش تشیع در عصر امام صادق (ع) ..... ۱۳۳
- اعتقاد به منصوب بودن امام علی (ع) در گفتار صحابه قبل از امام صادق(ع) ..... ۱۳۴
- سایر ادله اعتقاد به امامت الهی علی (ع) در کلام حضرتش ..... ۱۳۷

۱۴۰	امامت و وصایت حسن بن علی (ع).....
۱۴۰	نقد این نظریه در گفتار مخالفان.....
۱۴۱	نتایج بحث.....

### فصل سوم: عوامل خارجی

۱۴۲	۱- تشیع و عبدالله بن سبأ.....
۱۴۴	عبد الله بن سبا در منابع تاریخی.....
۱۴۴	۱- طبری:.....
۱۴۵	۲- ابن اثیر:.....
۱۴۶	۳- ابوالفداء.....
۱۴۶	۴- ابن کثیر:.....
۱۴۶	۵- ابن خلدون:.....
۱۴۸	عبد الله بن سبا در کتب متأخرین.....
۱۴۸	۱- سید رشید رضا (متولد ۱۳۶۵ ق.).....
۱۴۸	۲- فرید وجدی.....
۱۴۸	۳- بستانی.....
۱۴۹	۴- احمد امین.....
۱۵۲	۵- حسن ابراهیم حسن.....
۱۵۳	۶- سعید افغانی.....
۱۵۴	عبد الله بن سبا نزد علمای رجال شیعی.....
۱۵۴	۱- رجال کشی.....
۱۵۵	۲- شیخ طوسی.....
۱۵۵	۳- علامه حلّی (ره).....
۱۵۵	۴- ابوداود.....
۱۵۵	عبد الله بن سبا و عقاید او در کتب ملل و نحل.....
۱۵۹	مستشرقان.....
۱۶۲	نقد و بررسی.....

۱۶۷.....	ادله منکرین:
۱۷۰.....	نتیجه:
۱۷۷.....	۲- تشیع و ایرانیت
۱۷۸.....	الف) شباهت در عقاید
۱۸۰.....	مستشرقان و تشابه عقائد
۱۸۱.....	۱. امامت و پیشوایی به عنوان عنایتی الهی:
۱۸۲.....	۲. وراثت در امامت:
۱۸۳.....	۳. مهدویت
۱۸۳.....	۴. عصمت
۱۸۳.....	نقد و بررسی
۱۹۰.....	ب) انتقام ایرانیان و هدم اسلام
۱۹۳.....	مستشرقان و خاستگاه اصلی تشیع
۱۹۷.....	ج) موالی
۱۹۹.....	نقد و بررسی
۲۰۷.....	د) شهربانو و تشیع
۲۰۹.....	مستشرقان؛ تشیع و ازدواج شهربانو با امام حسین(ع)
۲۱۲.....	منبع مورد استناد خاورشناسان:
۲۱۳.....	بررسی حادثه اسارت شهربانو و ازدواج او
۲۱۳.....	الف) به اسارت افتادن وی در دوره خلافت عمر بن خطاب:
۲۱۹.....	مادر امام سجاد(ع)
۲۱۹.....	نام‌های دیگر شهربانو
۲۲۰.....	ازدواج شهر بانو و تأثیر آن در مکتب تشیع
	خاتمه
۲۲۶.....	جمع‌بندی و نتیجه بحث
۲۳۰.....	منابع و مأخذ
۲۳۰.....	الف) منابع فارسی و عربی:

٢٤٧..... (ب) مقالات

٢٤٧..... (ج) منابع ترکی

## چکیده:

درباره تاریخ پیدایش تشیع نظریات مختلفی توسط محققین و اندیشمندان شیعی، سنی و مستشرقین مطرح شده است. در این زمینه بیش از ده نظریه در کتب مختلف آمده است. از میان این نظریات فقط دو نظریه مربوط به شیعه و بقیه از آن دانشمندان اهل سنت و مستشرقین است. در نظریاتی که از طرف اهل سنت و مستشرقین بیان شده است، غرضهای مذهبی - سیاسی، دشمنی با تشیع و افراط به وضوح آشکار است. عمده هدف آنها از بیان این نظریات، نشان دادن مذهب تشیع به عنوان حرکت خارجی و امر عارضی است. بعضی از این نظریات به هیچ وجه جنبه علمی و استدالات قوی ندارد.

به طور خلاصه در باره پیدایش تشیع بیش از ده نظریه وجود دارد. در این نوشتار به ده نظریه مطرح که جنبه علمی و قابل بحث تاریخی دارد، پرداخته شده است. از جمله می توان به این نظریات اشاره کرد؛ پیدایش تشیع در دوره پیامبر اسلام (ص)، در سقیفه، در دوره خلافت عثمان، در دوران خلافت علی (ع)، حادثه کربلا، در دوران امام صادق (ع)، توسط عبد الله بن سبا، توسط ایرانیان...

تمام این نظریات مطرح در مورد پیدایش تشیع را می توان مربوط به دو دسته عوامل داخلی جامعه اسلامی یا عوامل خارج از آن دانست. آنچه در این نوشتار وجهه همت است، تطابق این نظریات با گزارشهای معتبر تاریخی و داوری درباره آنها و تأکید بر این واقعیت است که تشیع به عنوان یک جریان اصیل و به معنای اعتقاد به امامت و رهبری منصوص علی (ع) بعد از پیامبر (ص) و همگامی با آن امام، نه تنها همزاد با ظهور اسلام بوده که اساساً جزئی از رسالت پیام آور آن بوده است.

سعی بر آن بوده که پس از طرح این نظریات و یادآوری گویندگان اصلی آنها، با شواهد تاریخی و گاهی مدد از مباحث کلامی، به نقد و بررسی آن نظریات پرداخته و در نهایت نظریه صحیح به دست آید. این نوشتار در حقیقت پس از اثبات نظریه صحیح جوینده را از جستجو و گزینش هر گونه نظریه جدیدی که مطرح شود بی نیاز خواهد ساخت.

## مقدمه:

### ۱- تبیین موضوع:

در موضوع «بررسی نظریات پیدایش تشیع»، منظور از کلمه نظریات تئوری‌هایی است که ارزش علمی، تاریخی و منطقی داشته باشد؛ زیرا بعضی نظریات در این زمینه ارزش بررسی ندارد. ملاک ما در این زمینه، سنجش تاریخی، ادله معتنابه و شهرت بین دانشمندان است. آن دسته از نظریاتی که هیچ‌گونه ارزش علمی، تاریخی، منطقی و شهرت نداشته باشد از محدوده این تحقیق خارج است.

درباره کلمه پیدایش نیز این نکته مهم را یاد آوری می‌کنیم که: به نظر می‌رسد اصولاً پرسش از «زمان پیدایش تشیع» طرح نادرست مسأله‌است؛ زیرا پرسش یاد شده این پیش فرض را به همراه دارد که تشیع یک پدیده عارضی بر جامعه اسلامی باشد. نزدیکتر به صواب آن است که مسأله این‌گونه طرح شود: تمایز تشیع در کدام برهه از تاریخ اسلام آشکار شد؟

تشیع هم شامل شیعیانی می‌شود که خلافت امام علی (ع) را بلافاصله پس از رحلت پیامبر (ص) و نیز جانشینی امامان بعدی را با نص قبول می‌کنند.

محققان در میزان اهمیت و اعتبار هر یک از رویدادهای تاریخی شیعی دچار اختلاف شده و هر یک رویدادی را به عنوان نقطه آغاز شکل‌گیری مذهب تشیع ذکر کرده‌اند. با این حال بسیاری از نویسندگان و محققان اعم از قدیم و جدید، مسلمان و مستشرق در موضوع پیدایش تشیع و بسط تاریخی آن خواه از سر آگاهی‌های نا صواب کم‌مایه و یا از روی عناد و عصبیت فرقه‌ای به فرضیه‌هایی پرداخته‌اند. در میان نزدیک به بیش از ده فرضیه یا نظر،

احتمالاً نظریه‌هایی که بر حس انتقام‌جویی ایرانیان یا موضوع مشکوک عبدالله بن سبا یا پیوند زناشویی شهربانو دختر یزدگرد سوم با امام حسین (ع) تأکید می‌کند، حائز اهمیت است. در اینجا به تمام نظریاتی که درباره پیدایش تشیع وجود دارد اشاره می‌کنیم:

۱- برخی بر این عقیده‌اند که اساس مذهب تشیع در زمان پیامبر اسلام (ص) وجود داشته‌است. (دیدگاه غالب شیعیان)

۲- عده ای پیدایش تشیع را پس از سقیفه بنی ساعده دانسته‌اند. (دیدگاه برخی از علمای شیعی)

۳- برخی گفته‌اند که شیعه در دوره خلافت عثمان پدید آمده‌است.

۴- برخی گفته‌اند که شیعه بعد از خلافت حضرت علی (ع) پدید آمده‌است.

۵- ظهور تشیع بعد از شهادت حسین بن علی (ع) در کربلا.

۶- پیدایش تشیع در عصر امام صادق (ع).

۷- پاره‌ای از نویسندگان نیز تشیع را از بدعت‌های عبد الله بن سبا یهودی دانسته‌اند.

۸- برخی هم ظهور تشیع را به نوعی با ایرانیان مرتبط دانسته‌اند.

۹- بعضی‌ها پیدایش تشیع را به دولت آل بویه ارتباط می‌دهند.

۱۰- دسته‌ای نیز تشیع را پی در آمد سیاست پادشاهان صفوی دانسته‌اند.

نکته تعجب آور این است که اکثر نظریات، به غیر از نظر اول و دوم درباره پیدایش تشیع از طرف غیر شیعه مطرح شده‌است. گویا بعضی‌ها سعی کرده‌اند که تشیع را از پیکره جامعه اسلامی جدا کرده آنرا به عنوان مذهب خارج از اسلام و یا اینکه به عنوان حرکت سیاسی محض و خالی از آموزه‌های دینی و مذهبی معرفی کنند. شاید یکی از اهداف آنها این باشد که شیعه را به باد انتقاد بگیرند و آن را مشغول دفاع از خود کرده فرصت معرفی را از دست آن بگیرند.

## ۲- اهمیت و ضرورت تحقیق:

«شیعه» از همان آغاز شکل‌گیری، با فراز و نشیب‌های فراوانی روبرو بوده‌است.

قدرت‌های حاکم همیشه در پی سرکوب پیروان این مذهب بوده و در راه گسترش آموزه‌های آن، موانع بی‌شماری پدید آورده‌اند.

با این حال، مذهب تشیع بی آن‌که در برابر این مشکلات به زانو درآید، آرام آرام راه پیشرفت را پیمود و با سخت‌کوشی رهبران معصوم (ع) و پیروان مخلص آنان، مرزهای شبه جزیره عربستان را درنوردید و به سرزمین‌های دیگر گسترش یافت. این گسترش ادامه یافت تا اینکه پس از قرن‌ها، تشیع در ایران به صورت مذهب عمومی و رسمی درآمد.

بلافاصله پس از رحلت رسول خدا (ص)، دو دیدگاه مختلف در میان مسلمانان با تفاوت‌های اساسی در اصول و فروع، در صحنه‌های سیاسی، اجتماعی، فرهنگی و دینی ظاهر گردید که پس از تحولاتی، اکنون نیز به صورت دو نگرش مستقل و جدا از هم در تمام زمینه‌ها وجود داشته‌است. این دو نگرش از آغاز پیدایش، در قالب دو گروه پدیدار گشت و به مرور زمان، به دو مذهب بزرگ به نام «شیعه» و «سنّی» معروف شد. هر کدام از این دو مذهب تحولات و فراز و نشیب‌های گوناگونی را در طول تاریخ به خود دیده‌است. تقریباً، در تمام این تحولات تاریخی، گروه اهل سنت (سنّی) حاکمیت سیاسی را در اختیار داشته و غالباً از آنچه در توان داشته علیه رقیب خود، فروگذار نکرده‌است. با این حال، شیعه با برخورداری از فرهنگ قوی اهل بیت پیامبر (ص) همیشه در برابر رفتار غالباً غیر متناسب گروه سنّی، هویت دینی و مذهبی خود را حفظ نموده و از موقعیت فرهنگی و اجتماعی خود به خوبی دفاع کرده‌است.

یکی از بحث‌های مهم درباره موضوع «شیعه» و تشیع، بحث منشأ و آغاز آن است که اغراض دینی و اهداف سیاسی درباره آن اختلافات زیادی را به وجود آورده‌است.

بعضی از نویسندگان در گزارش و تحلیل خود در باره پیدایش تشیع نظری واحد ندارند. از جمله گزارش‌ها و تحلیل‌هایی که در آثار برخی از نویسندگان و مورخان و بیشتر از آن در تحلیل‌های پژوهشگران معاصر، در باب پیدایش تشیع به چشم می‌خورد، تکیه بی ضابطه و افراطی آنان به عنصر اخذ و اقتباس از بیگانگان است که تحلیل آنان بر بسیاری از مبانی و اندیشه‌های فرق اسلامی سایه گسترانده‌است. صاحبان این دیدگاه عموماً با نسبت این مذهب به عوامل خارج از اسلام و با جست و جو و ادعای کشف برخی از شباهت‌های

اعتقادی مسلمانان با غیر مسلمانان بر عنصر اخذ و اقتباس تکیه کرده‌اند. در این باب هر چند نظریات زیادی مطرح شده است ولی عمده نظریه‌ای که وجود دارد، پیدایش تشیع به دست عبد الله بن سبا و یا به دست ایرانیان است. مشکل اساسی این نگاه آن است که صاحبان این نوع نظریات عموماً، نه برای خلاقیت‌های فکری مسلمانان و اوضاع سیاسی صدر اسلام حسابی باز کرده‌اند و نه به بررسی دقیق تاریخ تشیع و ظرفیت تکثر پذیری مبانی فرهنگ اسلامی و جوامع مسلمانان توجهی داشته‌اند. درست است که نمی‌توان از تأثیر روابط و تعامل فرهنگی و اجتماعی در ظهور، تقویت و رواج برخی از اندیشه‌ها به کلی چشم پوشید؛ اما برجسته کردن و تعمیم دادن آن، به حدی که تأثیر مستقیم خود مسلمانان و فرهنگ اسلامی را در این زمینه نادیده انگارد، بر پایه هیچ تحلیل تاریخی، علمی و مستند محکم، استوار نیست. همچنین نسبت دادن مذهبی به این غناء به یک شخصیت تاریخی که شبهات تاریخی مهمی در مورد او هست، کار صحیحی نیست.

برخی از پژوهشگران معتقدند تشیع پدیده‌ای است عارض بر جامعه اسلامی و سبب نسبت مذهب شیعه به پیکر امت اسلامی آن است که حوادث و تحولات اجتماعی خاصی که در جامعه اسلامی روی داده به پیدایش یک فکر و مذهب خاص، یعنی مکتب تشیع منجر شده و به صورت بخشی از آن پیکر بزرگ در آمده و به تدریج توسعه یافته‌است. این گروه از پژوهشگران پس از این تئوری در اینکه چه حوادثی سبب پیدایش تشیع و نشو و نمای آن شده‌است اختلاف نظر دارند.

برخی محققان احتمال داده‌اند آنچه باعث شده‌است تا بسیاری از پژوهشگران معتقد شوند که تشیع یک پدیده عارضی بر جامعه اسلامی باشد این است که شیعه در صدر اسلام گروه اندکی از امت اسلامی محسوب می‌شد و همین واقعیت این تصور را برای برخی به وجود آورد که اساس جامعه اسلامی را غیر شیعه تشکیل داده‌است و تشیع پدیده‌ای عارضی و استثنایی نسبت به جامعه اسلامی است که عوامل پیدایش آن را باید در لایه تحولاتی جست که بر خلاف وضع حاکم آن روز صورت گرفته‌است.

البته جست و جوی افراطی و بی ضابطه در ربط و نسبت اندیشه‌های مختلف مسلمانان، بیشتر از سوی مستشرقان و نویسندگان غربی دامن زده شده‌است. با این حال

برخی از نویسندگان مسلمان نیز با انگیزه‌های مختلف، به ویژه به منظور تخریب اندیشه مخالفان مسلمان خود، تلاش کرده‌اند با اتخاذ چنین روشی از قافله عقب نمانند. آنان نیز به طور ناخواسته مسلمانان را دنباله رو دیگران به حساب آورده‌اند.<sup>۱</sup> برخی از آن‌ها حتی پا را از مسائل فکری فراتر گذاشته‌اند و اعتراض داخلی صحابه و مسلمانان نخستین، علیه عثمان را منتسب به عوامل خارجی و کید دشمنان اسلام می‌دانند. این آفت، از همه بیشتر دچار برخی از گزارش‌های تاریخی و دیدگاه‌های مربوط به پیدایش تشیع شده‌است. آسیب شناسی کلی این دیدگاه و بررسی پیامدهای زیان‌مند و انگیزه‌های صاحبان آن در رسالت این نوشتار است که در پی بررسی و تبیین زمینه‌های پیدایش تشیع است.

از آنجا که بعضی نظریات از جمله پیدایش تشیع از طرف عبد الله بن سبا یا از طرف ایرانیان سعی دارند تشیع را از دایره قلمرو اسلام بیرون دانسته و نفوذ تشیع را توطئه علیه اسلام قلمداد کنند، از اینرو این تحقیق، سعی دارد چگونگی ظهور و شکل‌گیری و زمان تمایز مذهب تشیع را بررسی و به نظری صحیح، استوار و به صورت روشمند و علمی در این زمینه دست یابد. متأسفانه در کشور ترکیه (زادگاه نویسنده این سطور) هیچ دانشمند متخصصی در رشته تاریخ تشیع تا به حال وجود نداشته‌است. فقط چند تن از محققان اهل سنت وجود دارد که از جمله اتحم روحی فیغلالی و از نویسندگان شیعی یک نفر به نام عبد الباکی گولپینارلی را می‌توانیم نام ببریم که در این زمینه تحقیقات محدودی انجام داده‌اند. از این نظر خلاّ عظیمی به جود آمده و مردم درباره تشیع و موضوعات تاریخی مربوطه اطلاع کاملی ندارند. به دلیل شهرتی که مذهب تشیع به ویژه پس از وقوع انقلاب اسلامی در ایران به دست آورده‌است در کشور ترکیه نیز مانند سایر نقاط جهان، موضوع پیدایش تشیع در کانون توجه همگانی قرار گرفته‌است. خاطر نشان می‌کنم که در سال ۲۰۰۲م. کنفرانسی در باره تشیع در شهر استانبول با شرکت اساتید دانشگاه‌های ترکیه، ایران و کشورهای اسلامی دیگر برگزار شد که نشان دهنده اهمیت موضوع تشیع و پیدایش آن می

۱- چند نمونه از آن را بنگرید: الملل و النحل، شهرستانی، ص ۱۵۳ و ۱۵۴؛ نشأة الفكر لافلسفی فی الاسلام، علی سامی، نشار، ج ۱، ص ۲۹۱-۳۰۲؛ دراسات فی الفرق والعقائد الاسلامیه، عرفان عبدالحمید، ص ۱۴۲ و ۱۶۴.

باشد. متأسفانه حتی یک نفر از دانشمندان شیعی ترکیه در این کنفرانس بزرگ نتوانست به عنوان کارشناس مسائل تاریخ تشیع شرکت کند. این نشان دهنده خلا در این زمینه است. هر چند در این زمینه پژوهش‌هایی علمی صورت گرفته و در مورد بعضی از نظریات، کتاب‌هایی مستقل نوشته شده است؛ ولی تا به حال پژوهش‌های جامعی که همه نظریات را یک جا جمع و بررسی کند، صورت نگرفته است. درباره این نظریات، در کتاب‌های تاریخی فقط طرداً للباب اشاره شده است. اگر جوینده‌ای بخواهد در این زمینه مطالعه‌ای جامع انجام دهد چندین منبع را جداگانه مطالعه کند که در این صورت نیز نمی‌تواند کلیات بحث را به دست بیاورد.

از این رو ضرورت تحقیقی جامع، گسترده و یکجا درباره پیدایش تشیع، بررسی نظریات و به دست آوردن نظریه‌ای صحیح، با روش علمی تاریخی در این زمینه، روشن می‌گردد. در تحقیق حاضر سعی شده نظریات مطرح در مورد پیدایش تشیع، با روشی علمی و تاریخی بررسی شده و نظری صحیح از میان نظریات انتخاب شود. بدین وسیله به سوالاتی که در این باره به ذهن می‌رسد پاسخ داده خواهد شد.

بر این اساس، به این پرسش‌ها پاسخ خواهیم داد که: «تشیع چگونه به جود آمد؟» و سوال اصلی در این زمینه این است که «آیا همه این نظریات در مورد پیدایش تشیع صحیح است؟» و یا «اگر همه نظریات صحیح نیست پس کدام دیدگاه از نظر تاریخی صحت دارد؟»

### ۳- پیشینه تحقیق:

همچنان که در سطور قبلی اشاره کردیم درباره پیدایش تشیع، کتاب مستقلی که همه نظریات را در یک جا جمع کرده و آن‌ها را بطور مفصل و دقیق مورد بررسی تاریخی قرار داده باشد وجود ندارد. فقط درباره تعدادی از نظریات کتاب مستقلی نوشته شده است. درباره بقیه نظریات در بخشی از کتاب‌ها بسیار مختصر به موضوع پیدایش تشیع اشاره شده است. از این رو تا حد امکان از میان این کتاب‌ها فقط اسامی آن‌هایی که نسبت به دیگر کتاب‌ها به این موضوع بیشتر پرداخته‌اند، آورده و محتوای آنها بررسی می‌شود.

در مورد پیشینه تحقیق، منابع را به چهار دسته چنین تقسیم بندی می کنیم:

## الف) اهل سنت:

### ۱- قدیم:

در این بخش کتاب‌های قدیمی اهل سنت که مباحث مربوط به مسأله پیدایش تشیع در آن آمده است را ذکر می کنیم. این منابع اعم از کتاب‌های تاریخی و فرق است که ذکر همه آنها ممکن نیست و لذا اهم آنها را می آوریم. کتاب‌های تاریخی قدیم از آن لحاظ به بحث ما مربوط می شود که در بررسی نظریات در مورد پیدایش تشیع مورد استفاده قرار می گیرند. بیشتر این کتب در نظریات مربوط به دوره پیامبر(ص)، سقیفه، دوره عثمان، دوره حکومت امام علی(ع) و نهضت کربلا مورد نیاز می باشند. این کتاب‌ها خود بحث مستقلی در مورد پیدایش تشیع نداشته و هیچ نظری را بیان و یا نقل نکرده اند؛ ولی به خاطر تحلیل و بررسی نظریات به این منابع نیاز داریم.

۱- کتاب الرده مع نبذه من فتوح العراق و ذکر المثني بن حارثه الشيباني، محمد بن عمر واقدی (م ۲۰۷ ق.)؛

۲- الإمامه و السياسه المعروف بتاريخ الخلفاء، أبو محمد عبد الله بن مسلم ابن قتيبة الدينوري (۲۷۶ ق.)؛

۳- مسائل الامامة و مقتطفات من الكتاب الاوسط في المقالات، نوشته ناشی اکبر از منابع قدیمی قرن سوم؛

۴- تاريخ الأمم و الملوك، أبو جعفر محمد بن جرير الطبري (م ۳۱۰ ق.)؛

۵- السقيفه و فدك، ابی بكر احمد بن عبد العزيز الجوهری البصری البغدادی، (م. ۳۲۳ ق.) به روایت عزالدین عبد الحمید بن ابی الحديد المعتزلی ؛

۶- جمهره أنساب العرب، ابن حزم (م ۴۵۶ ق.)؛

۷- المنتظم في تاريخ الأمم و الملوك، أبو الفرج عبد الرحمن بن علي بن محمد ابن الجوزي (م ۵۹۷ ق.)؛

۸- الكامل في التاريخ، عز الدين أبو الحسن علي بن ابی الكرم المعروف بابن الأثير (م